

RECENZE A REFERÁTY

J. Sláma, Československá literatura o slovanských starožitnostech za léta 1945—1961, díl I a II. (Archeologické studijní materiály IV). AŮ ČSAV, Praha 1966.

K nevelké skupině bibliografických prací z oboru československé archeologie přibylo v poslední době dvousvazkové dílo J. Slámy, věnované bibliografii slovanské archeologie za léta 1945—1961. J. Sláma navázal na tradici slovanské archeologické bibliografie, založenou u nás Věstníkem slovanských starožitností L. Niederla. V Niederlově myšlence pokračoval po II. světové válce J. Filip svými přehledy československé literatury o slovanských starožitnostech v časopise *Slavia Antiqua* a v dalších letech A. Pitterová Zpravodajstvím ze slovanské archeologie.

Práce J. Slámy je blízká svým pojetím přehledům J. Filipa; eviduje převážně československé archeologické publikace věnované slovanské problematice, zatímco bibliografie L. Niederla a A. Pitterové se snažily shrnout monografii a články o slovanské archeologii vydané za určitý časový úsek v celé Evropě. Domnívám se, že koncepce J. Slámy vychází velmi uváženě ze současné situace a ze stavu možností informovat archeology o literatuře jejich oboru. Šíří zpracovaného časového úseku, precizním shrnutím a důslednou anotací všech bibliografických záznamů a v neposlední řadě také vypracováním detailnějšího systému třídění představuje Slámaova práce publikaci, kterou archeologové stále více potřebují. Ze srovnání všech tří našich systémů třídění literatury o slovanské archeologii — systému Filipova, Pitterové a Slámaova (třídění L. Niederla vycházelo ze zcela jiných podmínek archeologického bádání), je dobře patrné, jak velmi se během minulých dvaceti let rozšiřuje a diferencuje výzkum slovanského období. I když základní tematické okruhy zůstávají, mnohé se rozrostly tak, že nemohou být evidovány jako jeden celek. Pro srovnání: v systému třídění J. Filipa byly soustředěny otázky hmotné kultury Slovanů do dvou oddílů, u A. Pitterové jsou již rozčleněny do šesti celků a J. Sláma, který pro tuto tematiku vymezil rovněž šest oddílů, je musel ještě dále uvnitř rozčlenit. Dovedl se však vyhnout nadměrnému třídění celé látky do menších a větších oddílů a v zásadě dodržel tradiční systém Filipův a Pitterové; navíc svou bibliografií obohatil o některé tematické okruhy, které dosud nebyly k předešlým bibliografiím slovanské archeologie přičleněny v takové šíři (od. III — Dějiny bádání, činnost institucí, personalia; od. VII — Přírodní prostředí; od. XIX — Nejstarší dějiny Slovanů mimo území Československa. Dějiny cizích zemí). Slámaova bibliografie má vypracovány tři rejstříky: autorský, zeměpisný a obsahový, které podstatně usnadňují orientaci ve více než třech tisících evidovaných titulech. Francouzské překlady názvů oddílů a francouzské anotace zpřístupňují bibliografií také zahraničním archeologům.

Závěrem je třeba zdůraznit, že Slámaova bibliografie dává archeologům-slavistům nepostradatelnou pracovní příručku a zároveň je předzvěstí toho, že i další archeologická odvětví se také v dohledné době dočkají svých bibliografických souhrnů.

Janu Vignatiiová

(I. B. Džaukjan, Urartskij i indojeuropejskije jazyki. Jerevan, Izd. AN Arm. SSR. 1963. 155 s.

Jedním z práznačných rysů současné indoeuropeistiky je snaha najít nové členy indoevropské jazykové rodiny. Jde tu zpravidla o jazyky doložené jen zlomkovitě: sporými epigrafickými památkami (raně indoevropská vrstva v Hispánii, na Sicílii apod.) nebo „z druhé ruky“ — lexikálními výpůjčkami v jiných ide. jazycích („předřecké“ prvky v řečtině, „raně italské“ v latině). Méně často se setkáváme s pokusy přičlenit k indoevropské rodině jazyky známé již dříve, dosud však nezařazené. Právě o takový pokus jde v recenzované knize: arménský lingvista G. B. Džaukjan (který před časem uveřejnil v našem Archivu orientálním stať o indoevropském charakteru tzv. hajaského jazyka) se tu pokouší přiřadit k indoevropským jazykům urartštínu, jazyk dochovaný v dosti početných klintpisných památkách z oblasti sovětské Arménie a východního Turecka, pocházejících z 9.—6. století př. n. l. Tato urartština (správněji: bianština) byla dosud nejčastěji

uváděna ve spojitost s kavkazskými jazyky (srovn. mj. naši zprávu ve SPFFBU E-1, 1956, str. 199).

Každý důkaz jazykové příbuznosti vychází především z lexikálního materiálu. Džaukjan opravdu našel pro celou řadu urartských slov ekvivalenty v indoevropských jazycích, z těchto slovních rovníků se pak pokusil odvodit jistá hláskoslovná pravidla (str. 11n.). Rovněž v oblasti gramatiky našel shody mezi urartštinou a ide. jazyky (str. 47 n.). Na základě těchto zjištění došel k závěru (str. 136—139), že urartština stojí v těsném příbuzenském vztahu k indoevropským jazykům. Přitom prý nelze zjistit obzvláštní blízkost k žádné jednotlivé ide. větvi (ani k tzv. anatolským jazykům!). Urartština vykazuje podle D. větší počet archaických rysů než kterýkoli jiný ide. jazyk. Proto ji nelze pokládat za přímého potomka indoevropského prajazyka, spíše prý představuje jakéhosi jeho bočního příbuzného. — Lexikální shody arménštiny s urartštinou jsou podle D. trojího původu: slova zděděná z indoevropského prajazyka (v tomto směru nestojí arménština blíže k urartštině než kterýkoli jiný ide. jazyk), urartské výpůjčky z arménštiny a arménské výpůjčky z urartštiny. Tento sekundární vliv urartštiny na arménštinu byl velmi silný (projevil se i v oblasti fonetiky a gramatiky). Totéž platí mutatis mutandis o gruzínštině: indoevropské prvky v tomto jazyce jsou prý značným dílem původu urartského. — Většina lingvistů pokládá za nejbližšího příbuzného urartštinu churitštinu (srovn. např. I. M. Djakonov, VJa 1954, č. 5, str. 52 n.); také v tomto jazyce byly nalezeny indoevropské prvky (Džaukjan předkládá jejich soupis na str. 126—32). D. vyslovuje domněnku, že urartština v dávných dobách zaujímala jakési střední postavení mezi indoevropskými jazyky a churitštinou.

Opatrnost, s níž Džaukjan formuluje své závěry, je nepochybně sympatická. Máme tu na mysli především zmíněnou již formulaci o vzdálenějším příbuzenském vztahu mezi urartštinou a indoevropskými jazyky. Domněnku, že ide. rodina měla boční příbuzenstvo, nelze a priori odmítnout: k takovému „vzdálenějším příbuzným“ ide. jazykům mohla patřit např. etruština (viz nyní diskusní příspěvek G. Bonfanta v Proceedings of the 9-th internat. congress of linguists [The Hague 1964], s. 742). Leč z této formulace ihned vyplývá zásadní námitka proti Džaukjanovu postupu: D. srovnává urartská slova s rekonstruovanými ide. tvary v té podobě, jak je našel v etymologickém slovníku WP (A. Walde—J. Pokorny, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, Berlin 1930—1932). Ale to jsou v mnoha případech podoby spíše předlatinské, předgermánské atp. než obecně indoevropské! Jestliže se urartština oddělila mnohem dříve než ostatní ide. jazyky, pak je bezpodmínečně nutné srovnávat urartská slova s tvary protoindoevropskými—tzn. vzít v úvahu moderní teorie o ide. vokalismu, laryngální teorii apod.! Hodnota hláskových responzí stanovených Džaukjanem je ostatně velmi sporná: souhlásky si většinou odpovídají jen co do místa artikulace (indoevropskému *k* odpovídá *k* i *g*, stejně však i indoevropskému *g* a *gh*!), samohlásky jen v hrubých rysech (indoevropskému *o* odpovídá *u*, ale někdy též *a* atp.). Po stránce sémantické většina lexikálních rovníků vcelku vyhovuje, některé působí dokonce velmi přesvědčivě (*arše*, mladík, dítě — ř. *āgənyv*, *āgənyv*, *gunuše*, boj — ř. *gəvoc*, *taše*, dar — lat. *dönnum*, *ulu-*, jísti — lat. *edō*, *manu-*, existovat — ř. *méwo* apod.). Vůbec neměla být uváděna urartská slova, jejichž význam nebyl dosud bezpečně stanoven (označena ?, ??).

Zásadní námitky však nepochybně vyvolají Džaukjanovy výklady o urartské morfologii. Vezmeme-li do ruky popisnou mluvnici urartštiny (např. Meščaninovův *Grammatičeskij stroj urartškogo jazyka*, Moskva 1958, 1962), nabudeme nutně dojmu, že je to jazyk typologicky značně odlišný od ide. jazyků: afixy označující různé gramatické kategorie se mechanicky připojují k neměnnému základu, případy homonymie a synonymie afixů jsou řídké atd., tedy rysy typické pro tzv. aglutinující jazyky! Naproti tomu čtenáři Džaukjanovy knihy se urartština jeví jinak: jako jazyk indoevropského typu, se zachovanými zbytky ablatu, s pádovými a osobními příponami, jež většinou odpovídají příslušným morfémům jiných ide. jazyků. Při bližším pohledu se však ukazují metodické i věcné chyby, dokonce i z hlediska pouhého popisu urartštiny. Tak např. na str. 60 se mluví o plurálním afixu *-a-* (v příponě ergativu plur. *-aše*, kterou D. srovnává s indoevropskou plurální koncovkou **-ās*, *-ōs*, *-es*!!), ale v popisné mluvnici urartštiny takový afix marně hledáme. Genitivní afix *i*, *e*, *ei* není možno srovnávat s latinským *-i-*: v latině (keltštině) nejde o pádový sufix, nýbrž máme tu co dělat se zvláštní formou, která se teprve druhotně stala součástí jmenného paradigmatu. Spíše je možno akceptovat spojení dativního afixu *e*, *i*, *ei* (apod.) s ide. **-ei*. Afix genitivu plur. *-ue* srovnává D. s indoevropskými příponami obsahující *bh* (sti. *-bhyaḥ* apod.); nic mu přitom nevadí, že na jiném místě spatřuje v urartském *b* reflex indoevropského *w* (viz níže)! — Spojení ergativního afixu *-še* se sigmatickými příponami indoevropského nominativu a genitivu sg. stojí a padá s dosti rozšířenou, přitom však velmi vratkou domněnkou o ergativní konstrukci v praindoevropštině (Uhlenbeck aj.). — Konečně urartské *-ni* nelze spojovat s příponou ide. akuzativu *-m-*: urartský afix se objevuje jen v nominativu vlastních jmen a má zřejmě charakter zdůrazňující (člen?). Zde mohl D. ostatně citovat málo známou práci J. Przymuskiego o ide. *-m/n* a sti. *-ni* (RHA 4, 1936, s. 42—48).

Zcela pochybené je Džaukjanovo srovnání urartského slovesa s indoevropským slovesným systémem. Urartské sloveso je polypersonální, tzn. že tvar tranzitivního slovesa obsahuje poukaz na dvě osoby — subjekt (= logický objekt) a agens. Afixy označující logický objekt se (alespoň zčásti) shodují s afixy označujícími subjekt intransitivního slovesa:

INTRANZITIVUM

1. sg.	- <i>di</i>
3. sg.	- <i>bi</i>
3. pl.	- <i>li</i>

TRANZITIVUM

agens:	1. sg.	3. sg.	3. pl.
	?	?	?
	- <i>bi</i>	- <i>ni</i>	- <i>tu-ni</i>
	- <i>li</i>	- <i>ali</i>	- <i>tu-li</i>

D. tento fakt zřejmě ignoruje: spojuje *-bi* intransitivních sloves s jistými arménskými koncovkami, *-bi* tranzitivních sloves naproti tomu s latinskou perfektní koncovkou *-vī* (*-ī* je pryč vlastní přípona 1. osoby). Totéž *ī* však hledá i v příponě *-di* intransitivních sloves, přičemž *d* pokládá za znak préterita. Tím samozřejmě vzniká otázka, proč se toto *ī* objevuje i v příponách, které s 1. osobou nemají nic společného, zatímco domnělý znak préterita se vyskytuje právě jen v 1. osobě. Označení „minulý čas“ není ostatně vhodné, urartský „aorist“ je podle všeho forma spíše vidová než temporální; srovn. Meščaninov, Grammat. stroj II, str. 7, 69 aj. — Nelze bez výhrad souhlasit ani se spojením urartského *-tu-* s indoevropskou příponou 3. pl. **-nto*; autor tu opomněl vysvětlit ztrátu nosovky (v přehledu hláskových responsů na str. 46 je uvedeno jako střídnice indoevropského *ŋ* urartské *an!*). V případě 1. osoby pl. tranzitivních sloves (přípona *-še*) se nedá mluvit o přenesení plurálního afixu jmen (ide. **-es*) ke slovesu prostě proto, že takový afix není v urartštině vůbec doložen! A tak konec konců zůstává urartská přípona neosobních tvarů *-ri*, kterou lze bez závažnějších námitek srovnat s tvary *r*-ového mediopasiva v hetitštině, latině a jiných ide. jazycích. — Málo přesvědčivé jsou i výklady o tvoření slovesných kmenů: Pro urartštinu je charakteristické zakončení aoristového kmenu intransitiv. sloves vokálem *a*, tranzitivních sloves vokálem *u*. Tyto charakteristické vokály spojuje D. vcelku neodůvodněně s ide. slovesnými sufixy *ā* (iterativa, préterita ap.) a *u/w* (např. v lat. *volūō*, ř. *έλιω!*). Snad by bylo na místě srovnání s gruzínskými vokalizujícími prefixy udávajícími „verzi“ slovesného tvaru (srovn. např. H. Vogt, NTS 10, 1938, s. 7–8.) — Pokládat *ī* v jediném bezpečně doloženém tvaru „prezentu“ *ali* za tematický vokál je při nejmenším odvážné!

Bezpečně prokázáných shod v oblasti slovesné i jmenné morfologie je tedy — jak máme zato — pramálo. Daleko přesvědčivějším dojemem působí srovnání některých zájmených základů a částic (str. 107 n., 122 n.): urart. *-me* (enklit.) — ř. *me*, lat. *mē* (1. sg.), ur. *iki* — ř. *έκεινός*, ur. *i-* — lat. *is* etc., ur. *ki-* — lat. *quis*, ur. *ge, gi* — sti. *gha*, ř. *γε* etc., ur. *kui, kue* — lat. *que*, ur. *me, mi* — ř. *μή* atd.

Uhrnem lze říci asi toto: Džaukjanův závěr o příbuzenských svazcích mezi indoevropskými jazyky a urartštinou je při nejmenším předčasný. Existence jistého počtu shod je nesporná, tyto shody však ještě nepředstavují solidní důkaz jazykové příbuznosti. Snad tu jde spíše o účast indoevropské složky při formování urartského jazyka nebo o silný vliv superstratovy (praindo-iránský?) nebo dokonce o působení několika indoevropských strát? Definitivní řešení těchto otázek předpokládá především dokonalé prozkoumání samotné urartštiny (s uplatněním metody vnitřní rekonstrukce), dále podstatný pokrok v historickosrovnávacím zkoumání kavkazských jazyků, konečně pak i pokrok v bádání o genezi indoevropských jazyků (rekonstrukci co nejstarších vývojových stadií těchto jazyků). Džaukjanova práce tu představuje jen první krok, první pokus, vyznačující se všemi typickými nedostatky takovýto pokusů o nalezení nových spojitostí mezi jazyky. Je to však práce podnětná, odhalující nové perspektivy bádání pro specialisty-urartology, indoeuropeisty i kaukazology.

Adolf Erhart

The Cambridge Ancient History, Revised Edition of Volumes I & II, fasc. 34–54. Cambridge University Press 1965–1966.

Práce na novém vydání CAH se v posledních měsících značně zrychlily a od podzimu r. 1965, kdy jsme uzavřeli svou zprávu uveřejněnou v SPFFBU E 11, str. 148 nn., vyšlo 21 nových svazků. Byla vyplněna celá řada mezer v souvislém líčení starověkého světa a některé oblasti byly již probrány celkem vyčerpávajícím způsobem. Obecného zaměření jsou dvě nově vyšlé stati [D. R. Hughes (sv. 50); R. Brcthwel, The Earliest Populations of Man in Europe, West Asia, and North Africa (sv. 50); W. F. Albright — T. O. Lambdin, The Evidence of Language (sv. 54)]. Autofi tři svazků se zabývají egyptskou problematikou [E. F. Baumgartel, Predynastic Egypt (sv. 38); T. G. H. James, Egypt: from the Expulsion of the Hyksos to Amenophis I (sv. 34); R. O. Faulkner,